

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Еволюційні зміни в національному господарстві, пов'язані з розвитком ринкової економіки, призвели до появи нових суб'єктів господарювання, різноманітних форм власності та ускладнення умов господарювання, нової лексики й термінології, специфічних понять, що визначають процеси, які відбуваються в суспільстві. Необхідність формування малого підприємництва, його роль в забезпеченні економічного розвитку регіонів й держави в цілому обґрунтовується науковцями з різних позицій. Загалом вона зводиться до того, що мале підприємство як одна із конкретних форм прояву суспільних відносин сприяє підвищенню економічного, матеріального й духовного потенціалу країни, її регіонів, створює сприятливу основу для практичної реалізації здібностей і талантів кожного індивіда, сприяє об'єднанню нації, збереженню національного духу й національної гордості [1, с. 3]. Саме мале підприємство стимулює економічну конкуренцію, структурну перебудову економіки, сприяє послабленню монополізму, формуванню нового соціального шару підприємців-власників, які складають соціальну базу економічної реформи, забезпечують стабільність суспільства й гарантії безповоротності руху до ринку [2, с. 643 — 644].

Розгляду тенденцій і особливостей розвитку малого підприємництва на регіональному й місцевому рівні, виявленню основних чинників, які впливають на його ефективність, і причин, що стримують процес формування малого підприємництва, присвячено праці Б. Адамова [3], Г. Кампо [4], В. Марачова [5], О. Сідуна [6]. Особливості економічних і правових форм підтримки суб'єктів малого підприємництва в умовах різних моделей змішаної економіки ринкового типу (американської, європейської і японської), а також перехідних економік досліджено в наукових працях В. Ляшенка, В. Хахуліна [7; 8]. У роботах Ю. Долгорукова [9], І. Комарницького [10], Н. Редіної [11] висвітлено специфіку становлення й генези, обґрунтовано особливості державного регулювання, визначено проблеми, стратегічні завдання й пріоритетні напрями розвитку малого підприємництва й бізнесу в Україні. Комплексу проблем, пов'язаних з розвитком малого підприємництва, його державною підтримкою в Україні, аналізу соціально-економічних наслідків цих процесів багато уваги приділяє в своїх роботах також З. Варналій [12].

Водночас слід відзначити відсутність в існуючо-

му науковому доробку комплексного й системного дослідження теоретичних, методичних і практичних аспектів розвитку малого підприємництва в контексті регіональних пріоритетів, а також удосконалення організаційно-економічного забезпечення цього процесу, що обумовлює нагальну потребу в здійсненні наукового пошуку у визначеному напрямі.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо розвитку малого підприємництва в регіоні на ґрунті систематизації теоретичних підходів до цієї проблематики, аналізу нормативно-правового забезпечення, а також узагальнення регіональних принципів формування й розвитку малого підприємництва.

Дискусійність багатьох теоретичних аспектів розвитку малого підприємництва, існування багатоманітності термінології в цієї сфері, на кшталт, наявність суперечностей у визначенні термінів «малий бізнес», «мале підприємство», «мале підприємство» та «мала економіка» обумовлюють необхідність проведення спеціального дослідження, усебічного теоретичного аналізу з метою з'ясування їх суті, уніфікації категоріального апарату щодо досліджуваної проблематики.

Узагальнюючи зміст термінів, які використано в досліджуваних наукових працях, законодавчих і нормативних актах, встановлено, що малий бізнес — це самостійна, систематична господарська діяльність малих підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), яка проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку. Практично це будь-яка діяльність (виробнича, комерційна, фінансова, страхова тощо) зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу.

При визначенні сутності поняття «мале підприємство» та його рівня в обраній термінології, варто починати з аналізу трактування цього терміна, наданого офіційними нормативними документами. Щодо нормативно-правового забезпечення розвитку малого підприємництва й сприяння цьому процесу, то слід зазначити, що сьогодні підтримці та стимулюванню малого підприємництва в Україні присвячено окремий напрям господарського законодавства, який включає і закони, і підзаконні акти, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. У Господарському кодексі України (далі — ГКУ) регламентовано

найважливіші аспекти правового регулювання малого підприємництва, сформовано основні принципи участі держави й органів місцевого самоврядування в підтримці та стимулюванні розвитку малого підприємництва в Україні. Слід відзначити подібність дефініції малого підприємництва в ГКУ [13, ст. 42] зазначеному тлумаченню малого бізнесу. У ГКУ сутність підприємництва будь-якої організаційної форми визначена ст. 42 як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. При цьому згідно з п. 7 ст. 63 ГКУ малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, у яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Отже, основою зазначених трактовок поняття «підприємство», «мале підприємство» є діяльність з визначеними ступенем ризику для отримання відповідного ефекту.

Таким чином, мале підприємство й малий бізнес мають спільну ознаку — малі підприємства (форми підприємництва або господарювання), що здійснюють свою діяльність в економіці країни. Але малий бізнес — це визначений вид діяльності на власний розсуд, а мале підприємство — це обмежений державою за кількістю працівників та обсягами діяльності малий бізнес для отримання економічних чи соціальних інтересів.

Розглядаючи сучасне тлумачення малого підприємництва, згідно з чинним законодавством, відзначено конфлікт законодавчих та підзаконних актів, що в ряді випадків спричиняє колізійні ситуації й ускладнює його використання в господарській діяльності малих підприємств. Сьогодні визначення малого підприємництва відбувається за статистичними ознаками, а саме кількістю працівників та обсягами діяльності. У статистичних щорічниках України для характеристики результативних показників діяльності малих форм господарювання застосовується термін «малий бізнес». Через це можна констатувати, що в цьому випадку застосовується більш вузький за змістом термін, ніж підприємство. Якщо кількісні та якісні показники супроводжуються терміном «малі підприємства» (кількість малих підприємств в Україні, витрати на малих підприємствах тощо), то узагальнені показники називаються «малий бізнес» (малий бізнес міста Донецька, прибутковість малого бізнесу, фонди, створені в малому бізнесі).

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, значимо, що мале підприємство варто розглядати як сектор економіки держави, адже встановлено, що мале підприємство є поняттям, яке містить сукупність малих підприємств, що займаються малим бізнесом.

Отже, малий бізнес і малі підприємства в сукупності дають визначення малого підприємства як діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, пропозиції послуг з обумовленими параметрами з метою отримання прибутку. «Мала економіка» пропонується як ширше поняття, що включає сукупність юридичних і фізичних осіб, які зосереджують свою діяльність на малих форматах, результативність діяльності яких визначається системою економічних індикаторів (обсяг діяльності, кількість працівників, операційний прибуток, фінансовий результат, фінансова стійкість, обсяг кредитування, обсяг активів і пасивів).

Аналіз переваг та сильних сторін малого підприємства дозволив визначити найбільш загальні організаційно-економічні причини його інтенсивного формування й розвитку в Україні:

1. Суттєві організаційно-технологічні зміни, що призвели до зміни співвідношення між великомасштабним і малим виробництвом, зокрема диверсифікація й модернізація великого виробництва, реструктуризація, приватизація, зміни у структурі зайнятості, сприяли зростанню малого підприємства.

2. Динамізм ринкового середовища, розвиток глобальних ринків, інформаційних систем призводить до нової схеми розподілу праці. Ці процеси впливають на практику місцевих ринків, їх учасники вимушені шукати незатребувані ресурси, виробничі ланцюги, нові ринкові ніші. Переваги малих організаційних форм дозволяють швидше використовувати вільні місця на ринку, до яких не виявляють інтерес великі корпорації. Малі підприємства швидко реагують на зміни торгової кон'юнктури, асортименту товарів і мають менш затратний виробничий та збутовий потенціал.

3. Підсилення конкуренції між суб'єктами господарювання, що дозволило малому підприємству повною мірою визначити свої переваги. Творчий підхід до створення нових форм організації, виробництва, фінансування, збуту забезпечує малим підприємствам можливість ефективно й оперативно забезпечувати спеціалізований попит, який дедалі частіше визначається новизною й дизайном виробів.

Таким чином, розвиток малого підприємства дозволяє максимально задіяти людський чинник і створити широкі можливості для ефективного використання усіх факторів виробництва. Мале підприємство відрізняється великим динамізмом, швидкістю темпів оновлення його складових, досить невеликим загальним терміном існування конкретних суб'єктів

малого підприємництва. Спостерігаються швидкі темпи оновлення складових малого підприємництва.

Але малому підприємству на сучасному етапі розвитку притаманні й слабкі сторони, які треба враховувати у практиці господарювання суб'єктів-представників цього сектору економіки. У цілому аналіз спеціалізованої літератури з досліджуваної проблематики [2, с. 255 — 257; 6, с. 17; 7, с. 410; 10, с. 62; 11, с. 50 — 52; 14, с. 17 — 40, 111 — 152; 334 — 357, 415] та практики господарювання малих підприємств в регіонах України серед основних проблем, які значно перешкоджають подальшому розвитку малого підприємництва, дозволяє виокремити такі:

— неврегульованість питань залучення державних фінансових ресурсів та механізмів фінансування й кредитування малого підприємництва. Зокрема йдеться про неврегульованість питань мікрокредитування (включаючи відсутність правового забезпечення діяльності небанківського фінансового сектору; нерозвиненість інфраструктури та механізмів мікрокредитування; край незначні обсяги державної фінансової підтримки та відсутність підтримки з боку місцевих бюджетів), а також про недостатню розвинутість в Україні таких інфраструктурних елементів, як банківсько-фінансова система, інфраструктура фондового і страхового ринків, що разом створює несприятливі стартові умови для формування малого підприємництва, стримує його розвиток. Фондовий ринок не виконує функцію залучення додаткових коштів для розвитку економіки при обслуговуванні процесів приватизації, а банківська система не кредитує належним чином її реальний сектор, зокрема малий та середній бізнес;

— жорстка фіскальна спрямованість податкової системи, обтяжливість та нестабільність системи оподаткування, недосконалість системи обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва;

— відсутність належно сформованої (кодифікованої) системи нормативно-правових актів державної політики в сфері підтримки малого підприємництва й у цілому недосконалість нормативно-правового забезпечення розвитку малого підприємництва;

— існування адміністративних бар'єрів в сфері малого підприємництва (недосконалість процедури реєстрації, складність та тривалість процедур одержання документів дозвільного характеру, необхідних для початку підприємницької діяльності, ліцензування, сертифікації) і в цілому забюрократизованість процедур створення малих підприємств, що призводить до необґрунтованого зростання трансакційних витрат;

— низький рівень розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва за умов низького рівня спеціалізації й недостатньої компетентності ме-

неджерів, недоліку/відсутності необхідного інформаційного забезпечення;

— підвищена чутливість до економічних змін (інфляція, зростання цін, політика блокування цін, зменшення кредиту, підвищення податків або соціальних виплат і т.д.) унаслідок невеликого так званого «запасу стійкості»;

— низька ефективність рішення проблем розвитку малого підприємництва на рівні регіонів, відсутність ефективної взаємодії державних, регіональних і підприємницьких структур.

Негативна дія зазначених чинників — слабких сторін та загроз на формування і розвиток малого підприємництва — призводить до фінансової нестійкості й загальної збитковості цього сегмента сектору національної економіки України. Як свідчать результати аналізу вітчизняних дослідників у цій сфері [11, с. 119, 121], фінансовий результат від господарської діяльності малих підприємств, що функціонують в Україні, в цілому негативний, а становлення системи малого бізнесу та розвиток підприємництва як структурного елемента національної економіки характеризується великим ступенем невизначеності і відповідно до їх погляду, не набув ще тієї критичної маси, цей сектор може впливати на структурну перебудову економіки (ставши виробником вагомої частки продукції та послуг), забезпечуючи раціональне використання наявних ресурсів, будучи відчутним учасником внутрішнього ринку, формуючи конкурентне середовище, обмежуючи монополізм. Разом з тим існуючі темпи зростання малого підприємництва в Україні демонструють його значний внутрішній потенціал ефективного господарювання в ринкових умовах. Отже, для вирішення цих проблем необхідно забезпечити виконання заходів, затверджених Регіональними програмами розвитку малого підприємництва, відділами та управліннями обласних державних адміністрацій, виконавчими комітетами міських рад, районними державними адміністраціями, територіальними органами центральних органів виконавчої влади, спілками та громадськими об'єднаннями підприємців, підприємствами, організаціями тощо.

Отже, систематизація існуючих теоретичних підходів до визначення сутності поняття малого підприємництва, визначення співвідношення категорій «мале підприємство», «малий бізнес», «мале підприємство», аналіз спеціалізованої літератури з досліджуваної проблематики [2 — 12], специфічних особливостей, проблем і перспективних напрямів господарювання малих підприємств у регіонах України, обґрунтування ролі малого підприємництва в економічному та соціальному середовищі регіону дозволяє узагальнити регіональні принципи формування й розвитку малого підприємництва, зокрема:

— *принцип цілісності*, у рамках якого сфера малого підприємництва розглядається як невід’ємна частина соціально-економічного життя регіону й покликана, у першу чергу, функціонувати на користь його ефективного розвитку;

— *принцип селективності*, який передбачає пріоритетність та першочергове здійснення підтримки органами державної влади та місцевого самоврядування на регіональному рівні суб’єктів малого підприємництва, що здійснюють окремі види економічної діяльності, ефективно функціонування й розвиток яких забезпечує прогресивне зростання економіки цього регіону, заохочення розвитку малого підприємництва, зокрема малих підприємств, у пріоритетних видах економічної діяльності;

— *принцип рівноправного партнерства*, що включає рівноправний доступ суб’єктів малого підприємництва всіх форм власності до матеріально-сировинних, фінансових та інших ресурсів, а також до отримання підтримки відповідно до умов її надання, установлених регіональними програмами розвитку малого підприємництва; у рамках цього принципу вся система розвитку малого підприємництва ґрунтується на основі всебічної й активної співпраці виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування на регіональному рівні та підприємницького співтовариства в особі незалежних некомерційних організацій підприємців регіону. Як справедливо зазначив В. Марачов, оскільки безпосередній адміністративний і економічний вплив на суб’єктів малого підприємництва виявляється переважно на муніципальному рівні і саме тут найбільш відчутний зворотний ефект надходження до місцевих бюджетів, провідну роль в оптимізації умов для встановлення конструктивного соціально-економічного партнерства повинні відігравати органи державного управління на місцях [5, с. 123];

— *принцип інформаційної доступності*, який передбачає реалізацію заходів, спрямованих на посилення правового захисту та інформованості суб’єктів малого підприємництва, забезпечення їх актуалізованою статистичною й фактографічною інформацією про найважливіші заходи щодо розвитку й підтримки суб’єктів малого підприємництва максимальну кількість суб’єктів малого підприємництва;

— *принцип адаптивності та гнучкості*, що передбачає можливість господарюючих суб’єктів-представників малого підприємництва пристосовуватись у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності до змінних умов ринкового середовища, специфічних галузевих та регіональних особливостей господарювання. Мале підприємництво, оперативно реагуючи на зміну кон’юнктури ринку, споживчого попиту і забезпечуючи за рахунок цього необхідну рівновагу на споживчому ринку, надає економіці необхідну

гнучкість, робить істотний внесок до формування конкурентного середовища;

— *принцип господарської самостійності*, що передбачає вільний вибір діяльності, самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства, вільний найм працівників, вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством, а також здійснення суб’єктами малого підприємництва регіону діяльності на засадах комерційного розрахунку, включаючи самоокупність, самофінансування, самозабезпечення, матеріальну зацікавленість, економічну відповідальність за результати неефективного використання ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових) тощо;

— *принцип динамізму*, що припускає можливість достовірного прогнозування можливих змін і самої системи (сектору малого підприємництва), і умов її функціонування, а також чинників зовнішнього й внутрішнього середовища;

— *принцип системності та комплексності*, що передбачає моніторинг, урахування й аналіз усього різноманіття чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на функціонування й розвиток господарюючих суб’єктів-представників малого підприємництва.

Зазначені регіональні принципи формування й розвитку малого підприємництва можуть послужити підґрунтям і стати керівними засадами при розробці організаційно-економічних складових програм підтримки малого підприємництва в регіоні, а також створюватимуть передумови ефективного використання його потенційних можливостей при реалізації перспективних напрямів/резервів розвитку в регіональному розрізі.

Таким чином, свобода дій, гнучкість і оперативність у рішеннях, пристосування до місцевого дрібномасштабного, нерегулярного, специфічного й персонального попиту, дух підприємництва, можливість практичної реалізації власної ідеї, більш низькі управлінські та експлуатаційні витрати, вища оборотність капіталу й державна підтримка стають практично значущими обставинами, які забезпечують конкурентоспроможність і адаптивність малого підприємництва, обумовлюють його бурхливий розвиток у розвинутих країнах. Мале підприємництво має специфічний характер, тому його роль в економіці держави та регіонів буде відчутною, а потенціал повною мірою використано лише із забезпеченням обов’язкової ефективної підтримки розвитку малого підприємництва з боку органів державної влади та місцевого самоврядування на регіональному рівні.

При цьому перспективи подальших досліджень

можуть бути пов'язані з розробкою організаційно-економічних складових програм підтримки малого підприємництва в регіоні, систематизацією економічних індикаторів розвитку малого підприємництва в контексті визначених регіональних пріоритетів.

Література

1. **Організація** підприємницької діяльності : учб. посіб. / під. ред. А.С. Пелиха. — Ростов на Дону : Вид. центр «Март», 2002 — 336 с. 2. **Ляшенко В. І.** Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В. І. Ляшенко. — Донецьк : ДонНТУ, 2006. — 668 с. 3. **Адамов Б. І.** Малый и средний бизнес как фактор реформирования жилищно-коммунального хозяйства / Б. И. Адамов, Б. А. Сорокин, А. Ф. Толмачева // *Економічний вісник Донбасу*. — 2008. — № 1. — С. 65 — 78. 4. **Кампо Г. М.** Управління розвитком малого бізнесу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 / Г. М. Кампо. — Ужгород, 2009. — 21 с. 5. **Марачов В.** Малий бізнес у регіоні: реалії і соціально-економічні партнерства / В. Марачов // *Управління сучасним містом*. — 2004. — № 1 — 3. — С. 120 — 123. 6. **Сідун О. Я.** Регіональні механізми розвитку малого підприємництва (на матеріалах Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / О. Я. Сідун. — Ужгород, 2004. — 22 с. 7. **Ляшенко В. І.** Экономико-правовое обеспечение развития субъектов малого предпринимательства (зарубежный опыт и перспективы его использования в Украине) / В. И. Ляшенко, В. В. Хахулин. — Донецк : ИЭПИ НАН Украины; ООО «Юго-Восток, Лтд», 2001. — 456 с. 8. **Ляшенко В. І.** Экономико-правовая поддержка субъектов малого предпринимательства (зарубежный опыт и перспективы его использования в Украине) : учеб. пособ. / В. И. Ляшенко, В. В. Хахулин, Т. Ф. Бережная. — Луганск : Альма-матер, 2004. — Ч. 1. — 276 с. 9. **Долгоруков Ю.** Про розвиток малого підприємництва / Ю. Долгоруков, О. Кутман // *Економіка України*. — 2005. — №12. — С. 11—18. 10. **Комарницький І.** Програма заходів щодо державного сприяння розвитку малого та середнього підприємництва / І. Комарницький, М. Офік // *Регіональна економіка*. — 2006. — № 4. — С. 59 — 66. 11. **Становлення і розвиток малого бізнесу в регіоні** : колективна монографія / за заг. ред. Н. І. Редіної. — Дніпропетровськ : ДФФА, 2008. — 508 с. 12. **Варналій З. С.** Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. — [3-те вид.]. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2005. — 302 с. 13. **Господарський кодекс України** від 16 січня 2003 р. № 436 — IV // *Відомості Верховної Ради*

України. — 2003. — №№ 18, 19 — 20, 21 — 22. — Ст. 144. 14. **Ляшенко В. І.** Регулирование развития малого предпринимательства в Украине: проблемы и пути решения : монография / В. И. Ляшенко. — Донецк, 2007. — 452 с.

Рибак О. В. Розвиток малого підприємництва в регіоні: теоретичні засади, проблеми та перспективи

У статті систематизовано сучасні проблеми господарювання суб'єктів малого підприємництва й визначено перспективні напрями його розвитку, проаналізовано нормативно-правове забезпечення, а також узагальнено регіональні принципи формування й розвитку малого підприємництва. Розроблено рекомендації щодо розвитку малого підприємництва в регіоні на ґрунті систематизації теоретичних підходів до цієї проблематики.

Ключові слова: регіон, розвиток, малий бізнес, підприємництво.

Рыбак А. В. Развитие малого предпринимательства в регионе: теоретические основы, проблемы и перспективы

В статье систематизированы проблемы хозяйствования субъектов малого предпринимательства и определены перспективные направления его развития, проанализировано нормативно-правовое обеспечение, а также обобщены региональные принципы формирования и развития малого предпринимательства. Разработаны рекомендации относительно развития малого предпринимательства в регионе на основе систематизации теоретических подходов к данной проблематике.

Ключевые слова: регион, развитие, малый бизнес, предпринимательство.

Ribak O. V. Development of small enterprise is in a region: theoretical bases, problems and prospects

In the article the problems of management small business entities are systematized and perspective directions of his development are certain, the normatively-legal providing is analysed, and also regional principles of forming and development small enterprise are generalized. Developed recommendation in relation to development small enterprise in a region on the basis of systematization the theoretical going near this problems.

Key words: region, development, small business, enterprise.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2010
Прийнято до друку 30.04.2010